

Román Petrolejové lampy se odehrává v autorově rodné Jilemnici na přelomu 19. a 20. století. Havlíček dovede realisticky vystihnout jak psychologické cítění postav, tak i atmosféru, která v městečku panovala. Jilemnici zobrazuje jako reálné město v Podkrkonoší a využívá i některé reálné prvky z historie města: rozvoj plátenictví, které se stalo zdrojem bohatství některých obyvatel, postupný technický vývoj nebo zavedení železnice.

Reálné jsou i některé názvy, které existují v Jilemnici dodnes, např. Zvědavá ulice - dnes Zvědavá ulička, kostel sv. Vavřince nebo časté výletní místo Kozinec.

Období asi čtyřiceti let, v kterém se příběh odehrává, poskytuje dostatečný prostor k nastínění vývoje městečka.

1. Srovnání s Vejrychovskem a Jičínem

Jilemnice má v románu dvojí srovnání - s venkovskou usedlostí Vejrychovsko a velkým městem Jičínem.

Z pohledu obyvatel Vejrychovska představovala Jilemnice místo, kde se všem dobře daří bez zvláštního přičinění. Dívali se na městečko skrz prsty a se záští, která pramenila ze závisti nad snadným životem. Zároveň je však z jejich chování patrná i jistá úcta a uznání maloměšťáků jako vzdělaných a inteligentních lidí s větším rozhledem, s kterými se mohou přijít poradit. Stejně tak se Jilemničtí dívali na Vejrychovsko s jistým odporem a děti se usedlosti bály kvůli nejasné minulosti.

Ve srovnání s Jičínem vystupuje do popředí zaostalost a malost Jilemnice proti velkoměstu a rušný život proti stereotypu. *V Jičíně bylo opravdové korzo. To nebylo jako v Jilemnici, kde se několik paniček se svými nastrojenými dcerami na cestě z kostela půl hodiny před nedělním obědem motalo od Modré hvězdy k radnici a od radnice k Modré hvězdě. Promenáda byla každý den večer pod podloubím kolem celého náměstí, dámy chodily s pány, děvčata se studenty, a v neděli se ještě k tomu středem náměstí procházeli důstojníci zdejší posádky se slečnami, na které ovšem hledělo město tak trochu skrz prsty.*¹ Patrný je také rozdíl volného života mládeže v Jičíně a přísného hlídání na maloměště. I přesto v tomto nepřilíh lichotivém srovnání pak vychází Jilemnice jako místo *malého, ale věrného a vlídného domova*², kterému se jakékoliv klady jiného města nevyrovnají.

¹ HAVLÍČEK, Jaroslav: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 47.

² Tamtéž, str. 49.

2. Dvojitý život, stereotyp X zábava

Havlíčková Jilemnice představuje klasické maloměsto, které si žije svým poklidným neměnným životem, a které jednou za čas z ospalosti vytrhne nějaká společenská či technická událost.

Město jakoby žilo dvojitým životem. V zimě bylo poklidné bez událostí, *městečko upadlo v zimní spánek*, jakoby sbíralo síly na jaro, kdy se probudí k životu jeho mladí obyvatelé a vymyslí nějaký zábavný program, který způsobí rozruch. V protikladu zde stojí na jedné straně zaběhnutý stereotyp, na druhé vykojení z klidu nečekanou událostí.

Pravidelný rytmus života na maloměstě dokládá i předem daný řád jednotlivých dní: sobota – koupání, neděle - návštěva kostela, jednou za 14 dní v pondělí velké prádlo. Přes týden pak vycházky po korze a společenské návštěvy.

Stereotypní byl zejména život žen, které neměly žádné vyhlídky do budoucnosti, ale plně se věnovaly pouze rodině a domácnosti. Jejich život se skládal z ručních prací, vytváření výbavy. *Tehdy ovšem nebylo v malých městech ještě ani řeči o tom, že by se dívky mohly stát také něčím jiným než hospodyňkami a paničkami, matkami svých dětí, žádná z nich nešla na studie...prospívat ve škole nemělo pro dívku praktický význam, bylo však věcí společenské cti.*³

Poklidnost městečka občas rozvířila výjimečná událost, která se pak stala tématem hovorů obyvatel na dlouhou dobu. Ať už to byla návštěva tanečního mistra, plesy, bály, maskarní ples, divadlo, výlety... Tyto akce podporovali i soudržnost městečka, ke které přispívaly také zájmové spolky, pěvecký a divadelní, které představovaly kulturní orgány města.

3. Stará X mladá generace

Městečko je zobrazováno ve vývoji, je zde patrné i uvolnění zkonstnatělých mravů na počátku 20. století. Můžeme vysledovat dva protiklady, tj. rozpor mezi starou a mladou generací. Staří obyvatelé, kteří si žili spokojeně ve stereotypu a mládež, která se nebála novot. Tento protiklad je zřejmý zejména ze dvou jevů městečka. Prvním je zábava obyvatel Jilemnice. Mládež se stále více prosazovala, dochází k častějším zábavám a jejich modernizaci. Proti mládeži ale stojí konzervativní starší obyvatelé, které se pokroku a změnám brání. Lidé nechtěli být vytrženi ze svého zažitého řádu života a považovali tyto akce za zbytečný rozmar. *Bývalí, zestárlí výboři a pořadatelé ovšem reptali, pomlouvali, že prý*

³ HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 43.

*úroveň zábav notně poklesla, ale nic nepořídili, vznikající jará nevázanost se rozmáhala, vžívala se. Stařenky v kostele shledávaly, že d'ábel víc a víc svými chlupatými prackami obchvacuje svět, uvažovaly o tom, neskončí-li století, jemuž již opravdu docházel dech, nějakou tragédií, nevyužije-li pánbůh tohoto číselného mezníku, aby k sobě lidi opět připoutal nějakým strašlivým zázrakem, novou morovou ranou nebo potopou. Vždyť takových neslušných písniček, hovorů, tanců jaktěživo předtím nebylo.*⁴

Druhým předmětem sporů Jilemnických byla stavba železnice, kterou mladí považovali za nutnost a staří opět za moderní výmysl, který vede k dalším zbytečným novotám. *Usnesli se, že nebudou mít námitek! Jak by ne, však již nevládli jen sami staří páni, purkmistr Berger, kupec Groman a Duda, již je v obecním zastupitelstvu také podnikavý mladý Rittich, a pekař Jan Event. Trakl přechozí drží s mladými. Ted' už se nemůže stát taková ostuda jako před lety, když při stavbě hlavní trati z Prahy do Trutnova městečko rozhodně nechtělo s dráhou nic mít, odmítalo strkat do podniku pozemky i peníze. Jednou to od té dýmající lokomotivy beztoho všechno shoří, však to známe, měli jsme tu už dost požárů! A má to vůbec nějaký smysl, taková železnice, když tu je spousta dobrých koní a výborně stavěné dostavníky.*⁵ Z tohoto postoje obyvatel Jilemnice je patrné, že jim starý život většinou vyhovoval a změnám se zarytě bránili. Přesto staří na počátku 20. století prohrávají a k moci se dostává zdravý rozum a otevřený přístup k modernizaci.

Modernizaci městečka je v románu možno zachytit v různých podobách. Jedním je stavba prvního činžovního domu, který představoval div, protože to byl *první tak vysoký dům v městečku kromě zámku, školy a několika ostatních veřejných budov.*⁶ Dále se modernizace projevila i při stavbě železnice a první cestě vlakem, stavbě Cíchovy fabriky nebo novém kulturním duchu v divadelní tvorbě a reklamě.

4. Obyvatelé

Obyvatele Jilemnice můžeme rozdělit na vrstvu bohaté honorace a vrstvu obyvatel nemajetných.

Honorace města je zastoupena především rodinou Kiliánů, jejichž dcera Štěpka představuje hlavní postavu románu.

Rodina stavitele Kiliána od počátku svého života v Jilemnici zaujímá výjimečné postavení, protože se v městečku postarali o mnoho senzací. Ať už to byla jejich hrobka, která

⁴ HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 97.

⁵ Tamtéž, str. 120.

⁶ Tamtéž, str. 31.

představovala městský div, na něž se chodili obyvatelé o nedělních vycházkách dívat nebo první činžovní dům a jiné moderní projekty. Stavitel Kilián je tedy postavou, která se nebránila pokroku.

Zajímavý je fakt, že městečko přijalo Kiliána jako důstojného občana, přestože z města nepocházel. Byl to člověk neznámý, bez přátel, bez známostí. Byl to cizák, kraják, protože nepocházel z hor, ale z roviny. Přesto si dokázal získat přízeň městečka a vyšplhat se na společenském žebříčku vysoko. Počáteční nejistota a odtažitost městečka se zlomila kouzlem jeho osobnosti. *Ačkoli byl nejen cizák, nýbrž dokonce i kraják, bylo mu to kupodivu brzy odpuštěno.*⁷

Další z odlišností stavitele Kiliána, a pro maloměstské obyvatele údivem, bylo, že si vzal ženu, kterou v městečku nikdo nechtěl, protože pocházela z venkovského Vejrychovska a její předci neměli v městečku dobrou pověst. I přesto se však stali uznávanou a majetnou rodinou.

Přestože se tedy ke Kiliánovi městečko chovalo s velkou tolerancí, tuto vlastnost neprojevovalo v jiných případech.

Manželé Kiliánovy představovali maloměstský pár, který ví, co se sluší a patří. Oba se chovali, jak se od nich očekávalo, přestože vnitřně je tato dokonalost velmi otravovala. *Ctila svého manžela, byla si ve vši pokoře vědoma jeho vysokého společenského postavení a dbala vždy úzkostlivě na svou důstojnost. Plnila věrně všechny povinnosti k rodině, obci i církvi. Nebyla zlobivá jako její muž, nebyla tak věhlasná jako on, veřejného života se účastnila jen málo.*⁸ Anna Kiliánová představuje typickou městskou paničku, které velmi záleží na tom, co si okolí myslí a chová se tak, aby nepřišla do řečí.

Typickým rysem maloměsta je obava, co si myslí ostatní. S růstem společenského postavení je třeba, aby rostly i nároky a životní způsoby. *Dokud bydlili Kiliánovi v nízkém přízemním domku, obstarávala jim všechny hrubší domácí práce žena kočího Parduse. Ještě nějaký čas k nim chodila do činžáku, ale stavitel ji neviděl tuze rád. Zdálo se mu, že se do toho velikého, moderního domu nehodí. Nový dům znamenal vzestup na společenském žebříčku. Sem patřila nikoli ochotnice Parduska, nýbrž posluhovačka z povolání, která byla zvyklá práci v lepších rodinách.*⁹

S pojmem honorace souvisí i některé další typické vlastnosti maloměsta – pokrytectví, přetvářka, závist, předstíraná zdvořilost. Projevovaly se například tím, že

⁷ HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 16.

⁸ Tamtéž, str. 12.

⁹ Tamtéž, str. 35.

vznikaly spolky a zájmová sdružení, kde se zapojovali i lidé, kteří neměli talent, ale ani chuť v nich pracovat. Zapojovali se jen proto, že určitý bonton města to vyžadoval a je patrné i z jiných situací.

Ve vyšší společnosti je výrazná i maloměstská pýcha nad malichernostmi. *Umění deklamovat se u Kiliánů líbilo. Bylo v něm něco, mohlo by se říci, vznešeného! Číst, psát, počítat, to dovedl každý, učiteli nebylo vůbec přičítáno k dobru, že tomu naučil. Básně odříkávané nazpaměť s patřičným důrazem – to byla činnost okrasná, reprezentační.*¹⁰ Dále, pro maloměsto typická, průměrnost, snaha nevyčnívat z davu, zapadnout a neupozorňovat na sebe. Uznalost stavitele, přestože nějaký vynikající talent neměl. Ukazuje to na průměrnost městečka, kterého jakékoliv novoty spíše děsí. *Maloměstští stavitelé nemívají zvláštních ambic, patrně proto, že se musejí přizpůsobovat vkusu svých zákazníků.*¹¹

Vedle městské honorace žili v městečku tak jeho chudí obyvatelé. Jejich život nebyl nijak lehký, museli se vypořádat s výše zmíněnými negativními rysy maloměstské smetánky.

Krutost města se plně projevila v případě chudé posluhovačky, která se stala svobodnou matkou, mající dítě s vojákem. Její rodina ji tvrdě odsoudila a vyhnala z domu. I na dalším vývoji tohoto příběhu lze sledovat skryté pokrytectví, kdy se snažila živit úklidem domácností. *Byl v tom také kus senzace, dávat si od sestry ctihodného radního prát prádlo a drhnout podlahu. Později si na věc zvykli.*¹² I zde lze nalézt rozdvojení městečka, kdy jedni ji odsuzovali a druzí se ji snažili pochopit.

Hlavní hrdinka Štěpka představuje zvláštní postavu v maloměstě. Je osobou, která všechny typické vlastnosti maloměsta podrývá a neplní. Snaží se vymanit z průměrnosti, chce vyniknout. Nebrala si v ničem servítky, vždy říkala na rovinu, co si myslí a stávala se tak osobou vynikající spíše v negativním smyslu. Její klad spatřuji v tom, že se nebála dávat najevo své city, které se zdály městečku nevhodné a dokázala si také stát za svým názorem. Nevhodně na sebe upozorňuje a stává se tak terčem pomluv, ale zároveň i pobavení.

Přestože je však její chování navenek odsuzováno, je městečkem v podstatě s radostí přijímáno jako objekt zpestření a pomluv. *Zato městečko nezapomnělo na ni. Scházela jim, kde honem najít druhou bláznivou osobu, kterou by bylo lze pomlouvat a odsuzovat? Jak byla*

¹⁰ HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 24.

¹¹ Tamtéž, str. 9.

¹² Tamtéž, str. 36.

*směšná!*¹³ I sama Štěpka se pak ale stává nositelkou některých maloměstských vlastností, když po své svatbě dává na odiv štěstí manželství, které však ve skutečnosti žádným štěstím nebylo. Začíná se také přetvařovat.

V Havlíčkově Jilemnici tedy panuje řada negativních vlastností. Jeví se mi jako město, kde se snad dobře žije, ale výjimečnost se neodpouští a dává řadu podnětů pro zpestření klidného toku života. V porovnání s přímým venkovským Vejrychovskem a anonymním Jičínem, se představuje jako místo, kde je třeba si dávat pozor na jazyk, nedávat příčinu k pomluvám, ale zase se příliš nestranit, aby člověk nezavdal příčinu k dohadům. Po splnění těchto bodů se dá v městečku docela klidně a spokojeně žít.

¹³ HAVLÍČEK, J.: Petrolejové lampy. Praha, 1983, str. 230.

JAROSLAV HAVLÍČEK
PETROLEJOVÉ LAMPY

Tematizace maloměsta